

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM
IX. KÖTETE

XXXI. KÖTET

1914 OKTÓBER 15
4. FÜZET

Az ERDÉLYI MÚZEUM évenként hat füzetben jelenik meg

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA NYOMDÁJA

TARTALOM

	Lap
DR. BIRÓ VENCZEL: Bethlen viszonya Pázmánynyal — — — — —	181
DR. ERDÉLYI LAJOS: Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári Glosszákat?	195
DR. MOLDOVÁN GERGELY: A tündérműk a román népmesében. (Második, befejező közlemény.) — — — — —	214
SZÉKELY ÖDÖN: Levelek Háromszék 1848 49-iki önvédelmi harcza történetéhez	219

Irodalom.

Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria). (SEPRÓDI JÁNOS.) — 229

Az ERDÉLYI MÚZEUM a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztését illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Domokos Ernőt (Erdélyi Bank) illetik.

A kiadóhivatal három hónapon túl történeti felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Folyóiratunk idei borítékán az Erdélyi Múzeum-Egyesület VII. vándorgyűlése emlékére a gyulafehérvári székesegyház képét közöljük. — Az eredetit *Förstner Tivadar* rajzolta.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Esterházy Kálmán

Alelnökök: b. Wesselényi Miklós
dr. Lechner Károly

Ellenőr: Tanács József
Főtitkár: dr. Erdélyi Pál
Titkár: Kelemen Lajos

Pénztáros: Domokos Ernő

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A társak igazgatói:

dr. Apáthy István (állattár)
dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
dr. Gyalui Farkas
dr. Posta Béla (érem- és régiségtár)
dr. Páter Béla (növénytar, helyettes ig.)
dr. Szádeczky Gyula (ásványtar)

A szakosztályok elnökei:

dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
dr. Farkas Lajos (jog- és társadalomtud.)
dr. Davida Leó (orvos tud.)
dr. Schilling Lajos (bölcs., ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölcs., nyelv- és tört. tud.)
dr. Tóth György (jogtud.)
dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)
dr. Szabó Imre (term. tud.)

Választmányi tagok:

dr. Boros György
dr. Cholnoky Jenő
Fekete Gábor
dr. Gidófalvy István
dr. Hirschler József
dr. Imre József
dr. Kenessey Béla

dr. Kolosváry Bálint
dr. Konrádi Dániel
dr. Lőte József
b. Mannsberg Sándor
dr. Márki Sándor
dr. Menyhárt Gáspár
Péterfi Zsigmond

dr. Rigler Gusztáv
dr. Schneller István
dr. Szabó Dénes
gr. Teleki Domokos
Váró Béni
gr. Wass Béla

ERDÉLYI BANK

ÉS TAKARÉKPÉNZTÁR RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Kolozsvár, Mátyás király-tér 32. Saját ház

A BANK ELFOGAD BETÉTEKET takarékpénztári könyvekre, folyószámlára, azokat visszafizeti fölmondás nélkül.

LESZÁMITOL VÁLTÓKAT, utalványokat, járadékokat, checkeket, kisorsolt értékeket stb.

KISBIRTOKOSOK JELZÁLOG OSZTÁLYA kölcsönöket nyújt és már meglévő drága kamatozású kölcsönöket konvertál előnyös feltételek mellett a kolozsvári telekkönyvi hatóság kerületében levő kisebb földbirtokokra.

TÖRLESZTÉSES KÖLCSÖNÖKET folyósít előnyös feltételek mellett 10-től 40 évig terjedő időre épülő vagy kész kolozsvári házakra és erdélyi birtokokra.

KONVERTÁL már meglévő kölcsönöket kedvező feltételek mellett.

ÉRTÉKPAPIROKAT és idegen pénznemeket elad, vásárol, előleget ad folyószámlán és előre meghatározott időre.

ÉRTÉKPAPIROKAT, betéti könyvek és más értékek őrzését és kezelését (nyitott levél) díjtalanul elvállalja.

DÍJMENTESEN BEVÁLT szelvényeket és elvállalja a sorsjegyek revízióját.

KIBOCSÁT UTALVÁNYOKAT, checkeket, hitelleveleket bármily külföldi piacra.

Rendelkezésre tart a felek saját zárjai alatt tűz- és betörésmentes pánccél-szekrényeket. Safe deposits.

Nagyobb ládába csomagolt és a fél pecsétjével ellátott ezüst- és aranyeműek vagy más értéktárgyak külön e célra berendezett tűz- és betörésmentes szobában őriztetnek.

M. kir. osztálysorsjáték főelárusító helye.

Pénztári órák: délelőtt $\frac{1}{2}$ 9— $\frac{1}{2}$ 1-ig, délután 3—4-ig.

Az E. M. E. fontosabb kiadványai.

- *Erdélyi Múzeum* 1874. és 1876—1882.
Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. (Tagoknak 3 kor.)
Egyes füzetek — — — — — à 50 fill. (Tagoknak 30 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának *Kiadványai* 1884—1891.
Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. — fill. (Tagoknak 3 kor. — fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum* 1892—1905.
1892—1893. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
1894. VI—X. füzetei — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
1895—1903. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
1904. I. és 1905. I. füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum. Új folyama* 1906—1913.
1906—1907. és 1910. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. — fill.)
1908. évf. 2—6 füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
- *Vass József*. Erdély a rómaiak alatt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet által a Haynaldíjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1863. 8-r. XIV és 196 lap 1 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- *Emlékkönyv*. Gróf Mikó Imre emlékszóbra leleplezése alkalmára 1880 június 10. Kiadta: Az Erdélyi Múzeum-Egylet. Kolozsvár, 8-r. 47 lap; 1 melléklet; Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- Az Altenberger-féle Codex. Kiadja Lindner Gusztáv. Kolozsvár, 1885. 8-r. XI. és 300 lap, 2 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- Barakonyi *Barakonyi* Ferencz költeményei. Sajtó alá rendezte Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1907. 8-r. 184 lap, 2 melléklet. Ára 5 kor. (Tagoknak 4 kor.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Évkönyve* 1906—1913. Kötetenként 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I—VII. *vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kolozsvár 1906—1910. Egyenként 2 kor. 50 fill. (Tagoknak 2 kor.)
- Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárái. Az egyesület ötven éves jubileumára összeállította: Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1909. Ára 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Szerkeszti Pósta Béla. Előfizetési ára 12 kor. (Tagoknak 10 kor.)

A fenti művek megrendelhetők az „Erdélyi Múzeum“ szerkesztőségében Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár.

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és támogatásával 1859—1908 között megjelent művek jegyzéke. Kolozsvár, 1909. Érdeklődőknek kívánatra ingyen küldi meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára.

Hadtörténelmi Közlemények. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága. Szerkeszti *Pilch* Jenő m. k. honvédeornagy. Megjelenik évnegyedenként összesen 50 nyomtatott ivnyi terjedelemben.

A füzetek mindegyikében hadtörténelmünk kiváló hőseinek, hadvezéreinek hiteles arcképei, térképek, csatatervek, tereprajzok, várak, régi fegyverek és egyéb hadtörténelmi emlékek egykorú képei jelennek meg.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára 10 korona. Az előfizetési pénzek a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalába (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) kiildendők.

Bethlen viszonya Pázmánynyal.

Összekötteseket a korviszonyok teremtették, viszonyuk összeköttesekön alapszik. Bethlent nagyszabású tervei érintkezésbe hozták több állammal, első sorban Magyarországgal. Itt pedig a diplomáciai tárgyalásokban Pázmányt illette a vezető szerep. Politikai téren nem képviselnek egyenlő álláspontot, nem egyenlő nézőpontból tekintik koruk eseményeit, de egyetértenek abban, hogy Erdély fennállása szükséglet. Ennek, valamint Pázmány vezető szerepének tudata ösztönzi Bethlent, hogy keresse vele az összekötteset. E mellett Pázmány általában a béke híve, ritkán hangoztat harciasabb hangokat, a mi megint Bethlennek kedvez. Felkelései alkalmával gyors békülékenységet mutat s ilyenkor Pázmányt mint a béke barátját szólítja fel annak előmozdítására.

Összeköttesekre az alkalom állandó. Homonnai Drugeth György leszerelésére Pázmány kap megbízást; a Bethlen felkeléseit követő béketárgyalásoknál Pázmány mindig kéznél van. Ez ügyekben való összekötteseket állandóan levélváltás jelzi.

Személyes találkozás híján köztük bensőbb viszonyról nem igen van szó. A mások irányában érzett tisztelet, nagyrabecsülés lehet kölcsönös bizalom, ragaszkodás forrása, de igazi barátság csak személyes érintkezésen alapulhat. Hozzá még Bethlen és Pázmány összeköttesése a politika terére esik. Ez meg szövevényes pálya, a hol az őszinteség sokszor meghátrál az érdek elől. Ellentétek feltünése esetén a háborús államok politikai vezetőinek nehéz egymással baráti viszonyban lenni, e mellett a politikai surlódások sokszor kihatnak a magánéletre is. A politikai éleslátás, számítás nem mindig ravasz jellem bizonyítéka, mindamellett Bethlennek a viszonyok ügyes felismerésén alapuló sikerei őt sokak előtt kiismerhetetlennek, megbízhatatlannak tüntették fel. Bizalmatlan lett vele szemben Pázmány is, főleg Bethlen első felkelése után, s ezt sem Bethlen előtt, sem mások előtt nem titkolta. A bizalmatlanságot csak növeli a mende-monda, mely Erdélyből Pázmányhoz, innen Bethlenhez híreket hordogat. Gyorsabb érintkezés és személyes találkozás híján a tisztázás nehezebb; innét van, hogy legbarátságosabb levelezések idején is gyakran háttérben lappang a gyanú, mely útját állja az őszinte szónak. Többször egymás dolgairól hibásan értesülnek, máskor

félreértik egymást, nem látják tisztán egymás szándékát. A kimagyarázás csak halogatása szokott lenni az ellenségeskedés kitörésének, a mire ok köztük többször volt. Bethlen egy-egy felkelése rögtön mint ellenséget állítja őket egymással szemben; a felkelések ismétlődése nehezíti a bizalom megmaradását; a kölcsönös vádak, a felkelőknek Pázmány ellen hozott szigorú határozatai nem kedveznek a békés viszonyoknak. Nehéz tehát viszonyuk igazi állását meghatározni és időről-időre haladva kell összeköttetésüket vizsgálni, mert kölcsönös érzésük a politikai élet változásai szerint változást mutat.

Viszonyuknak megítélésében fenmaradt leveleik felhasználásában a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. A levél nem mindig az igazi érzés kifejezője, lehet benne hízelgés, ámitás. *Egymáshoz írt leveleik így mindig kapcsolatba hozandók másokhoz írt leveleikkel, melyekben egymásról is nyilatkoznak, főleg pedig tetteikkel s ezeknek együttes vizsgálata adja meg viszonyuknak megközelítő képét.*¹ Pázmány másokhoz írt leveleiben gyakran ír Bethlenről, de Bethlen Pázmányt alig említi. A levelek nagy része politikai levél s így háborús időkben számuk nagyobb. Am magánügyeiket is rendszeren e levelekben intézik el.

Bethlent érdeklő ügyben Pázmány először 1616-ban a kassai gyűlésen szerepel. Khlesl Menyhért püspök, a császári titkos tanács elnöke, Pázmány feladatává teszi, hogy Homonnait úgy csillapítsa le, hogy egyúttal a jövőre nézve biztassa is, nyugtassa meg a megyéket is, melyek Homonnaival nem értenek egyet. E kérdés megoldásával — írja Khlesl — Bethlen praktikáját is meg fogja szüntetni, viszont magának is nagy nevet szerezhet.² Pázmány ekkor azok közé tartozott, kik Homonnai támogatásával Bethlent megbuktatni törekedtek. Valószínűleg vallási szempontok vezérelték és Homonnaitól a katolikus vallás erősödését várta. Hogy Bethlen politikáját praktikának tartotta-e, arról nincs bizonyítékunk,

¹ Pázmány leveleit legutóbb kiadta Hanuy Ferencz. (Pázmány Péter Össze-
gyűjtött levelei. I—II. k. Budapest, 1910.) Pázmány leveleinél mindig erre a gyűjteményre történik hivatkozás. Bethlennek Pázmányhoz írt levelei nagy részét Fraknói Vilmos adta ki. (Pázmány Péter levelezése I. k. Budapest, 1873. Monum. Hung. Hist. Magyar Tört. Eml. 19. k.) Bethlen leveleiből sokat kiadott még Szilágyi Sándor. (Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879.) Itt több Pázmányhoz intézett levél van, mely Fraknói gyűjteményében nincs meg. Bethlennek azóta előkerült leveleit Szabó Károly (Bethlen politikai levelezése. Tör. Tár, 1880. évf.) és Szilágyi Sándor adták ki. (Bethlen Gábor levelei. Tört. Tár, 1885—1887. évf.) De ez utóbbiakban Pázmányról szóló levelek nincsenek. Végül csak Pray gyűjteményében van még pár Pázmányhoz intézett levél. (Gabrielis Bethlen Principatus Transsilvaniae. Pest, 1816. Miller Nándor kiadása.) Szabó Károly és Szilágyi Sándor 1885—1887. évi kiadásában Pázmányhoz intézett, vagy róla szóló levelek nem lévén, e gyűjteményekre nincs is e helyen sehol hivatkozás.

² Fraknói 21. I. 1616 jún. 3.

de hogy Bethlen a királyi udvarét annak tartotta, azt saját szavai mutatják. A békebontók megbüntetése nélkül — véli Bethlen — nyilvánvaló ugyanis az udvar színmutatása és praktikája. Kiténik ez — mondja — Pázmány leveléből, mikor azt írja, hogy a király nevében őt küldték ki Homonnai megintésére, sőt a másvilágon való ítélettel való megfenyegetésére, ha nem marad békén s ártatlanok vérént ontja. Hiszen ha megakarnák büntetni Homonnait, — mondja Bethlen — nem papra bíznák az ilyen dolgot. A koronás király az alattvalók megbüntetésére mindig elég, nem kellene papokkal utána járnia.³

Lippának az átadása, Jenő átadásának híre fordulópont Pázmánynak Bethlenhez való viszonyában. A németpártiak felhagynak támadó politikájukkal annak láttára, hogy Bethlen velök szemben a töröknek kedvez s területeket is ad neki. S mikor Bethlen bizalmatlansággal telve nem hisz politikai felfogásuk változásában, Pázmány panaszkodik, hogy ennyire kevés tekintélye van már a magyar királynak? Rideg magatartását nem érti. Az erdélyi fejedelemnek sohase vált szegényére, ha magát a magyar királynak alávetette.⁴ Mindkettőjük felfogása éríthető. Bethlen nem hihetett könnyen az udvar jóakarátának, hiszen Homonnai nem hagyott fel támadásaival, bár a magyar királytól segítséget már nem kapott. Nem hihette, hogy saját kezére dolgozik csupán. Viszont Pázmány a területi átengedést nem tudja megérteni, ebben a kereszténység erejének csökkenését látja. Innét benne az aggodalom, bizonyos nehezitelés Bethlen iránt. De ez egyúttal fordulópont politikájában. Látta, hogy Homonnai bukásával vallásfejlesztő tervei is dugába dőltek, nem is pártolja őt többet, a vallás emberét legyőzi benne a hazafi, hogy a területi átengedéseket tőle telhetőleg is meggátolja, Bethlen pártolói közé áll. E fordulat közelebb hozza őt Bethlenhez s bár úgy tűnik fel, hogy addig is összeköttetésben volt vele, *1617 óta köztük állandó levelezés indul meg.*

A második nagyszombati békét megelőző tanácskozásokra Bethlen követeit felküldvén, levelet írt Pázmánynak abban a tudatban, hogy vagy az elnököl, vagy legalább is jelen lesz. *Szeretettel kéri, — írja — hogy a maga keresztény jóindulatát, becsületes állapotját, jó hírét szem előtt tartva, a neki történt ismételt magajánlásról megemlékezvén, minden tehetségével, erejével azon legyen, hogy a mit a szegény megromlott hazának, az egész kereszténységnek javára, előmenetelére találhat, azt keresztül vigye. Egyben minden időre való jó akaratát ajánlja neki.*⁵ A Bethlen szokott kedveskedő modorában írott levél barátságos érint-

³ Rhédey Ferenczhez, 1616 júl. 8. Szilágyi 68—69. l.

⁴ Thurzó Györgyhöz, 1616 okt. 12. és nov. 14. Hanuy I. k. 74. és 82. l.

⁵ Fraknoi 87. l. 1617 jún. 19.

kezést árul el, kölcsönös önanajlásról tesz bizonyosságot. Mindkettő a béke őszinte hívének mutatja magát, Péchy Simon is bizonyítja, hogy Bethlen a királyhoz, a kereszténységhez olyan igaz szívvel, szándékkal viselkedik, hogy jobbat senki se kívánhat.⁶ Abban mesterkedik, — írja Bethlen — hogy minden módon a kereszténységnek igaz jó akaratát kimutathassa, a töröknek is mint olyan hatalmas ellenségnek kedvét keresesse.⁷ A béke létrejötte óta állandó összeköttetésben van Pázmánnyal, portai híreket ír neki azon megjegyzéssel, hogyha akarja, tudassa azokat a királylyal is. Figyelmébe ajánlja, hogy a két év óta győzedelmeskedő törököt jó lesz szemmel tartani, mert elbizakodottsága az ország kárára lehet. A levél a két állam barátságos viszonyának jele, Bethlennek különös jó viszonyát mutatja Pázmánnyal, kinek azt írja, hogy *Pázmányt igaz atyafiának tartsa, mit ha szívesen vesz tőle, igaz atyafiúi szeretettel akar neki kedveskedni, mint igaz magyar.*⁸ Ez a barátságos érintkezés egy időre állandó marad. Az 1618. év elején az újév alkalmával egymást jó kívánságokkal keresik fel. Pázmány ír először Bethlennek s egyben egyéb közös ügyeik sikeréről is értesíti. E kívánságokat s tudósításokat Bethlen mint *a szeretet s barátság zálogait* kedvesen fogadja s az újév alkalmával nem kisebb készséggel Isten áldását s szerencséjének gyarapodását kéri.⁹ Ez év decemberében meg a nádorral együtt meghívja Pázmányt Rhédey Pál lakodalmára.¹⁰

Az 1619. év Bethlen első felkelésének ideje. Tudja, — mondja Bethlen — hogy az ausztriai ház nagy fejedelmekkel van összeköttetésben, másrészt a megerősödött kis Erdély csendes békéjét is látja, de mikor a magyar nemzet nyomorult sorsán gondolkozik, mikor sokfelől hallja igaz vallásának lábbal való tapodását, elhatározta, hogy nemzete szabadságáért kitámad.¹¹ Meggyőzötve Isten iránt való szeretettől és nemzetéhez való igaz ragaszkodástól, nem retteg életét, fejedelemségét kockára tenni.¹² Bár csodálkozik mindenki, hogy ő, ki eddig a szent békeségnek volt híve, most fegyvert ragad, de sok oka van rá.¹³ Nem így fogták fel támadásának igazságát az ellenpárton; Forgách Zsigmond nádor írja Pázmányhoz írt levelében, hogyha Bethlen ilyen hamar megfeledkezik a király kegyelmességéről s hittel kötött szövetségéről, ez nagy háládatlanság lenne.¹⁴ Bethlen sikerrel halad útjában, mire a nádor

⁶ Pázmányhoz, 1617 szept. 12. U. o. 116. l.

⁷ Rhédey Ferenczhez, 1617 aug. 1. Szilágyi 89. l.

⁸ Fraknói 137. l. 1617 decz. 17.

⁹ U. o. 160. l. 1618 febr. 21.

¹⁰ Szilágyi 106. l. 1618 decz. 23.

¹¹ Rákóczy Györgyhöz, 1619 aug. 18. U. o. 118—19. l.

¹² Thurzó Imréhez, 1619 aug. 19. U. o. 121. l.

¹³ Révay Péterhez, 1619 szept. 12. U. o. 131. l.

¹⁴ Fraknói 232. l. 1619 szept. 5.

a bajok elhárítására Pozsonyba egyetemes gyűlést hív egybe. Bethlen meghívja Pázmányt is e gyűlésre, *ha nem ellenségesen, hanem barátsággal, békével akar jelen lenni.*¹⁵ Pázmány azonban nem volt ott. Ha az ország szabadsága helyén volna — írja a nádornak — és az országgyűlés szokott mód szerint hirdettetett volna, akkor Bethlentől számára küldött menedéklevélnek volna értelme. De mikor minden törvényerő s szabadság felforgattatott, mikor a nádor Bethlen akaratából hirdet gyűlést, mikor jószáguktól megfosztattak, mikor tűz és vas emésztett fel mindent, mi értelme van e menedéklevélnek? Az ország telve van idegen katonákkal, ezek ellen a menedéklevél nem védi meg úgy sem, a mellett a nádornak nincs joga magától egyetemes gyűlést hirdetni, a király el is tiltotta az ott való megjelenést, tehát hite, üdvössége, tisztessége vesztese nélkül e gyűlésen részt nem vehet.¹⁶ A pozsonyi gyűlés végzései ellen a Bethlen elől Bécsbe menekülő többi püspökkel együtt ő is tiltakozik¹⁷ s a királytól vár ellátást, mert a vagyonukat vesztett püspökök éheznek.¹⁸ Pázmány menekülése nem volt hiábavaló. Bethlen el akarta őt fogatni, hogy így az ország ellen való sok „*machinálásért*“ bünhődjék.¹⁹ A hadjárat nyomán Pázmány Bethlenről úgy vélekedik, hogy útját pusztítás jelzi. E véleményt támogatta Csiki István erdélyi püspök tudósítása is. Pázmány megkérte Csikit, hogy a mit Bethlenről tud, foglalja írásba és küldje el neki. Csiki Bethlenről csak rosszat tud írni.²⁰ Pázmány ügyesebb diplomata volt, semhogy ez egyoldalú értesítés után elindult volna, de az első hadjárat eredményeként Bethlennel szemben *bizonyos bizalmatlanság* fejlődött benne, mely idővel csak nagyobboldott. De azért mihelyt alkalma van rá, keresi Bethlennel az összeköttetést, kéri, hogy feledje el, ha valami miatt reá neheztel, de e mellett nem adja fel véleményét, hogy Bethlen okozta az összes bajokat. Fel-tűnik benne az ügyes politikus, ki az ellenféllel minden áron jól akar lenni, ha ebből a közügynek haszna van. Így míg azt mondja, hogy a békességes állapotot nem becstülve, a nagy tüzet Bethlen pártja gerjesztette, mely sok ezer hazafi életébe került,²¹ addig a békés hírek hallatára siet Bethlent barátságos hangú levéllel felkeresni.

Az 1622. újév alkalmával minden jót kívánva, örömét fejezi ki a békés fordulat miatt s egyben levelével kedveskedni óhajt Bethlennek. Minthogy *a háborús állapot magával hozta a gyűlölködésre való oko-*

¹⁵ Pray I. k. 70—71. l. 1619 nov. 15.

¹⁶ Hanuy I. k. 209—213. l. 1619 nov. 20.

¹⁷ U. o. I. k. 220—221. l. 1620 jan. vége.

¹⁸ Thurzó Szaniszlóhoz, 1620 nov. 17. U. o. I. k. 226. l.

¹⁹ Ugyanahhoz, 1620 márcz. 2. Szilágyi 168. l.

²⁰ Fraknói 257—261. l. 1620 okt. 29.

²¹ Thurzó Imréhez, 1621 aug. 23. Hanuy I. k. 242—243. l.

kat, — írja — feledje el az elmúlt dolgokat, tartsa őt jó atyafiának, bizonyos lévén abban, hogy még királya megnyugszik Bethlen viselkedésében, ő is igyekszik, hogy vékony értéke és tehetsége szerint kedveskedjék neki, viszonzásul Bethlen hasonló jóakarátát várja.²² Bethlen Pázmánynak jóindulatát kedvesen és szeretettel veszi s kívánja, hogy a sok veszedelem és romlás után Isten a békét tegye állandóvá, szerencsésé a kereszténység javára, az ország megmaradására. Mint mindig azon volt, hogy keresztény jóindulatát kimutassa, úgy most is, miután Isten köztük e felháborodott állapotot lecsillapította, azon igyekszik, hogy minden illendő és méltó dologban vele szemben jóakarátát kijelentse, melyet minden időre felajánl.²³ A barátságos hang daczára is bizonyos tartózkodás érezhető. Mindkettő feltételekhez köti a barátság mértékét, Pázmány a király tetszéséhez, Bethlen a köztük szóba jövő ügyek milyenségéhez. S a jó viszony nem is lett tartós, útját állották a hamishírvivők.

Bethlen egy ideig a béke őszinte hívének mutatta magát, leveleiben állandóan hangoztatja Pázmánynak a béke előmozdításában való érdemét s kéri, hogy a királynál is legyen annak állandó őrzője. Ő is azon lesz, hogy azt megtartsa. Értesülvén arról, hogy Pázmánynak milyen leveleket írnak felőle s olyan nyilatkozatokat adnak szájába, melyeket soha se mondott, örömét fejezi ki, hogy Pázmány e levelek másolatát neki megküldötte, ő se hiszi el, a mit Pázmányról hozzá hozott a hír. *A szép egyetértés szükségessége kívánja, hogyha egymásról híreket hallanak, azokat ne titkolják el, hanem értesítsék róla egymást.* Hadd vegyék el büntetésüket a hamishírköltők, kiknek gyönyörűséget okoz a háború. *Pázmánynak mint kedves barátjának, atyafiának igen bizalmasan ír.*²⁴ A látszólagos bizalom mellett azonban Pázmány értesíti a királyt, hogy Bethlen a törökkel titkos s veszedelmes *mesterkedéseket* űz.²⁵ Így az őszinteségbe vetett hit nagyon ingatag.

A bizalmatlanságot magánügyek, politikai ügyek egyaránt fokozzák. Így Pázmány Bethlentől a lizskai dézsma átengedését kívánván, azt írja, hogy ígéretéhez képest adja ki szép szerével, mert nem szeretne kára megtérítésében más utat követni. *Ő Bethlen ellen nem akar véteni, sőt a miben lehet, kedveskedni szeretne neki.*²⁶ Utóbb figyelmezteti, hogy tekintse az igazságot, fejedelmi szavát, az ország végzését, adja ki a dézsmát, hogy *ne legyen neki Bethlen ellen panasza, melyet örömet eltávoztat.*²⁷ S mikor a figyelmeztetés Bethlennek nem tetszett, Pázmány védekezik, hogy szavaival Bethlen nem lehet megsértve, hiszen a szentírásban is számtalan helyen a könyörgő emberek Istent fogadására figyel-

²² U. o. I. k. 270. l. 1622 jan. 10.

²³ Fraknói 275. l. 1622 jan. 14.

²⁴ U. o. 289—292. l. 1622 ápr. 12.

²⁵ Hanuy I. k. 316. l. 1622 nov. 15.

²⁶ U. o. I. k. 313—314. l. 1622 nov. 9.

²⁷ U. o. I. k. 319—320 l. 1623 jan. 5.

meztetik. Ha az isteni méltóságnak az emberi figyelmeztetés nem visszatekintő, mi vétkek lehet abban, ha az egyezés értelmében neki járó jószágot visszakívánja?²⁸ E mellett Bethlen háborús szándékairól egyre jönnek a hírek. Pázmány tudósítja felőlük a királyt. Bethlen *törekvései s praktikái ellen* éberséget ajánl.²⁹ De azért egymás között erősen bizalmát, békeszándékot hangoztatnak. Bethlen *szeretettel kéri Pázmányt, mint a béke egyik főszeközét*, hogy legyen rajta, hogy az meg is tartassék. Szemére veti, hogy a király s maga Pázmány is az ő jó hírét rontják, olyan dolgokat emlegetnek róla, melyekre nézve Isten s a szent angyalok a bizonyosságok, hogy nem vétkes bennök. Jobb, ha nyíltan beszélnek egymással, mintha cselszövészek között, rettegés között élnek.³⁰ Pázmány örömmel veszi tudomásul Bethlen békés szándékát s kívánja, hogy az Isten áldja meg, a miért a béke megőrzésével a kicsiny fogvaték hazát s nemzetet takargatja. El is hiszi, hogy *Bethlen sok dologban forgolódván* belátja, hogy milyen veszedelmes a gyakori zendülés az országban. Ő a béke mellett van, senki Bethlen ellen a békekötés óta semmi rosszat nem tett. De *okos fejedelem lévén* beláthatja, hogy nehéz mindenkinek a kezét vagy nyelvét kötve tartani. *Ő Bethlennek igazi jó akarattal igyekszik szolgálni, míg a királylyal kötött s szentül meg erősített szerződést megtartja.* Mindenki szavának helyt ne adjon, az ő őszinteségét pedig vegye kedvesen.³¹ Viszont Bethlen ismételten hangoztatja békés szándékát, de a király is, mint a kereszténység védőjéhez illik, úgy viselkedjék, nehogy pártjával együtt a sok keresztény vérköntéséért számot kelljen adnia.³² A barátságos hang daczára is kiérezhető, hogy Bethlen újabb hadi készülődései nem maradtak Pázmány előtt titokban. E készülődések hatása alatt történt, hogy Pázmány a Németországból jövő győzelmi hírek hallatára Esterházy Miklós országbíróhoz intézett levelében úgy nyilatkozott, hogy ezt Erdély is megérzi.³³ A mennyiben pedig Bethlen e nyilatkozatra úgy hivatkozik, mint második felkelése egyik okára, Pázmány II. Ferdinánd előtt védekezik, hogy ez csak az igazi okok elpalástolása, ő megjegyzését már csak Bethlen hadi készülődésének hatása alatt tette.³⁴ Egyben a harcias párt élére áll. Kifejti, hogy bár a háború kimenetele mindig kétes, de fegyverek sikere biztosíthatja csak az állandó békét. Mindamellert közte s Bethlen között az összeköttetés a háború alatt se szűnt meg. Pázmánynak Bethlenhez intézett szavai telve vannak *szemrehányással, figyelmeztetéssel, a felelősség felébresztésével.* Sokat gondolkozott — írja — a haza álla-

²⁸ Kovacsóczy Istvánhoz, 1623 jan. 14. U. o. I. k. 321—322. l.

²⁹ U. o. 330—331. l. 1623 márcz. 18.

³⁰ Fraknói 319—321. l. 1623 márcz. 22.

³¹ Hanuy I. k. 332—333. l. 1623 márcz. 27.

³² Fraknói 341. l. 1623 jún. 30.

³³ Hanuy I. k. 347. l. 1623 aug. 1.

³⁴ U. o. I. k. 352. l. 1623 őszén.

potán s *mind Bethlennek eddig irányában mutatott jóakarátát*, melynek változására okot nem adott, mind saját egyházi állását tekintve, hozzáfordul és megmondja, a mi eszében forog. Tudja, hogy Bethlen előtt a történelemből is, *maga bölcseségéből* is ismert dolog, hogy veszedelmes a török erejével a kereszténységet rontani, azért Bethlen se bízza magát rájuk. Mivel ad majd számot Isten ítélőszéke előtt annyi sok ezer ártatlan kereszténynek testben-lélekben való rabságáért? Ő, ha lehetne, életével is megváltaná annyi ezer veszedelmét és vérével eloltaná a pusztítás tüzét. Keresse hát Bethlen a békét addig, míg a király külföldi hadai meg nem érkeznek, mert akkor török, német egyaránt dúl az országban.³⁵ Pázmány tehát harcias politikájának bukása után maga közeledik Bethlen felé. Közeledésének oka tisztán a haza üdve. S fáradozása eredményes, mert Bethlen sem idegenkedik a békétől. Pázmányhoz intézett válaszában menti magát, hogyha a háborúra való okait akarná előszámlálni, részint sokakat megbántana, részint hosszadalmas lenne. Kénytelenségből fogott fegyvert, nem a maga hasznát, hanem a kereszténység érdekét tekintette. Hogy őszinte híve a békének, mutatja az, hogy első felszólításra kész megbékélni. A királynak őszinte szívvvel kész szolgálni, csak ne utasítsák vissza.³⁶ Pázmány örömet fejezi ki a békés indulatok szikrájának látásán; nem vitatja, milyen okok vezették Bethlent a háborúra, Isten számon veszi majd tőle, ki előtt semmi feledés, semmi színlelés nem lehet.³⁷ A béke rövidesen újból létrejön. Bethlen Pázmánynak közbenjárását, fáradozását *jó néven s kedvesen veszi*,³⁸ állítja, hogy őszinte híve a királynak. Bár a nyughatatlan elméjű emberek nem szünnék meg hamis híreket hozni, bár ezekkel tele vannak fülei, de a béke megártása egyedüli célja.³⁹ Pázmány iránt érzett jóakarátának ismételten kifejezést ad.⁴⁰ A békekötés óta az összeköttetés állandó. Bethlen a pénz egyformaságának megvalósításában pártfogását kéri,⁴¹ Pázmány jóakarátát *kedvesen és szeretettel veszi*, ő is kívánja az alkalmat, hogy neki *viszont kedveskedhessék s jóakarátának megfelelőhessen és jóérzését minden időre ajánlja*.⁴² Mialatt azonban összeköttetésök barátságos, jönnek a hírek Bethlen újabb készülődéseiről, melyek harmadik felkelését megelőzték. Pázmány II. Ferdinándot siet ezek felől értesíteni s óvatosságot ajánl. Ha másról lenne szó, — írja — nem arról, ki *hűségét gyakrabban megszegté s ki gyorsaságával győz*, nem adna a hírekre sokat, de így figyelembe kell venni az intéseket.⁴³ Siet

³⁵ U. o. I. k. 362—363. I. 1623 nov. 14. ³⁶ Fraknói 364. I, 1623 nov. 29.

³⁷ Hanuy I. k. 365—366. I. 1623 decz. 1. ³⁸ Fraknói 385. I. 1624 jún. 18.

³⁹ U. o. 396—397. I. 1624 júl. 22.

⁴⁰ Pray II. 26. 30. I. 1624 szept. 17.

⁴¹ Fraknói 423. I. 1625 márcz. 20.

⁴² U. o. 436. I. 1625 jún. 17.

⁴³ Hanuy I. k. 461. I. 1625 júl. 9.

Bethlent is felkeresni, hogy szándékáról lebeszélje. Bethlen — mint írja — Pázmány *intéseit szeretettel vette*, de magában búsul és kesereg, hogy míg legnagyobb szeretettel igyekszik a királynak szolgálni, hamis hírvivők tőle elidegeníteni mesterkednek. Nem tudja, a királynál miért nem tud hitelt szerezni, holott Isten és saját lelkiismerete a bizonyosság, hogy a békekötés óta legnagyobb igyekezete az, hogy magának hitelt szerezzen. Minden tettét félremagyarázzák, bármily piaczi vén asszonynak hisznek. Az ő udvara nyitva van bárki előtt, senkit nem üldöz, járjanak bárki útján utána, ha szavainak nem hisznek. A ki hadra készül, arra idő kell, kebelében senki hadat nem hordozhat. Míg a másik részről ok nem adódik az üstök vonásra, addig veszteg ül, Isten óvja őt attól, hogy miatta több keresztény vér omoljék. Pázmány *tartsa őt jóakaró atyafiának, szeretettel akar neki kedveskedni*, csak tudja, hogy miben lehet.⁴⁴ S bár Bethlen készülődései nem maradtak titokban Pázmány előtt s bár ezek ellenében szintén készülődéseket ajánl,⁴⁵ külsőleg azonban egyetértés látszik köztük s Bethlen meg is hívja Pázmányt lakodalmára.⁴⁶

És elkövetkezett Bethlen harmadik felkelése. Békés szándéka azonban csakhamar felülkerekedvén benne, a táborában levő felsőmagyarországi rendek révén egyenesen Pázmányhoz fordul, hogy járjon közben a béke érdekében. Pázmány dicséri a rendek békés szándékát, örömmel látja, hogy fáj nekik a haza romlása, mert ha önönmagunknak nem fáj, kinek fáj? Keresztény és hazafihoz illő tettet cselekesznek, ha a természet szerint való ellenségtől, a töröktől megválnak. Ha lehetne vérével eloltaná a háború lángját. Mint a küszöb és ajtó között lévő újj vagyunk a két császár, a török és német uralkodó között, mind a védő, mind az ellenségtől pusztulnunk kell, ha békében nem maradunk. Az a baj, hogy *Bethlen máshonnan menekült nyughatatlan emberek beszéde után elindul és semmi hitelt nem ad a jóakarók igaz-intésének*. A baj vissza nem vonható már, de kölcsönös jóakarattal sikerül békét teremteni. Reméli, hogy *Bethlen hosszú tapasztalatokból megismeri a veszekedések ártalmas gyümölcsét és az ausztriai ház ellenségeitől hintegetett hamisságokat s úgy intézi dolgait, hogy a magyar nemzet megmaradásából inkább akar dicséretet, mint romlásából örök átkot*.⁴⁷ De e mellett úgy vélekedik, hogy a Bethlennek adott válaszból tűnjék ki az, hogy *összes ügyei fel vannak tárva*; hogy miként a király nem adott okot a háborúra, úgy most sincs a béke ellen, ha az úgy intézhető el,

⁴⁴ Fraknoi 443—445. I. 1625 júl. 14.

⁴⁵ II. Ferdinándhoz, 1625 júl. 19. Hanuy I. k. 462—464. I.

⁴⁶ Fraknoi 453—454. I. 1625 nov. 5.

⁴⁷ Hanuy I. k. 545—549. I. 1626 okt. 22. és 28.

hogy ne legyen minden évben új háború és új béketárgyalás. Ha elhallgatják, hogy Bethlen *cselszövényeiről* értesülve vannak, az csak ártalmára van az ügynek. Hogy *hazudozásában napról-napra vakmerőbb* lett, az az ő vétkük, mert mindent elhallgattak. Ha nem lehet vele megbékülni, támadni kell.⁴⁸ De harcias szándékaival felhagyva, csakhamar siettetni a béke megkötését, mert az idegen katonaság csak pusztít az országban, Bethlennel szemben meg gyenge.⁴⁹

Bethlen is felkeresi őt levelével. *Hogy eddig nem háborgatta* — ugymond — *s írásával nem terhelte*, annak bizonyos okok állották útját, melyek a veszedelmes mulások lecsendesítésére alkalmasaknak tünnek fel előtte.⁵⁰ Pázmány Bethlen levelét illendő tisztelettel vette tudomásul. Régtől fogva azt gondolta, — mondja — hogy *haragudott rá a maga igazságáért és e miatt nem akarta levelével untatni és neki kellemetlenkedni*. De a békét igyekezett azért előmozdítani nem a saját személye, hanem az ország miatt. Vajha az Isten Bethlen szívét, szüntelen való nyughatatlan törődését, elméjének, testének fáradozását más alkalmasabb dologra fordította volna, azzal magának is, a hazának is nagyobb nevet szerezhetett volna. Iszonyodik megmondani, de azt hiszi, hogy 200,000 magyar életébe került a küzdelem s *úgy tűnik fel, mintha Bethlen a magyar nemzet romlására jutott volna fejedelemségre*. Istenre hivatkozik, hogy ezt nem gyűlöletből írja, de kívánja, hogy *Bethlen valahára magába szállván, engesztelné meg Istent eddig való dolgaiért s a jövőben kimélné a magyar vért*. Láthatja, hogy a külföldi ármánykodások családak, *ne terhelje tehát még jobban meg lelkiismeretét*, vessen véget a szegény nép romlásának. Mert ha tetteiért számot kell adnia, mivel menti majd magát?⁵¹ A váddal, a szegény nép nyomorúsága miatt való szánakozással telt levélre Bethlen meglepő önmérséklettel, szelidséggel felel. Csodálkozik, hogy Pázmány azt hitte róla, hogy ő haragszik. *Isten látja, hogy a királylyal való megbékélés óta nem érzett ellene semmi neheztelést*. Ha érzett volna is, hasztalan lett volna, mert Pázmánynak azzal mitsem ártott volna. *Rosszakarattal ellene semmit nem akart*. Isten a tanú, hogy kívánta ő is, hogy ennyi vérengzés ne legyen szükséges, de hát Isten ezzel látogatta meg őket. A szívek titkainak bölcs tudója büntesse meg őt, ha nem igyekezett mindig erejét a haza javára fordítani. Miatta nem 200,000, de 4000 ember se veszett el. A békére őszintén kész. *Ne legyen felőle Pázmány többé olyan idegen ítéllettel, hanem tartsa jóakaró atyafiának, a miben tud, ő is*

⁴⁸ U. o. I. k. 540—543. I. 1626 okt. elején.

⁴⁹ U. o. I. k. 550—551. I. 1626 nov. elején.

⁵⁰ Pray II. k. 73. I. 1626 nov. 2. ⁵¹ Hanuy I. k. 555—556. I. 1626 nov. 24.

*szeretettel akar kedveskedni.*⁵² Isten tegyen igazságot, ki okozta közülök a kegyetlen vérontást, az büntetését el nem kerül. ⁵³ Az lenne igazságos, ha bíróság ítélkezne tettek felől, nem is vitatja ez ügyet, Istenre bízva magát igazságával együtt. *Pázmány tartsa őt immár igaz atyafiának.*⁵⁴ Pázmány tehát hiába iparkodott Bethlent meggyőzni, hogy felkeléseivel ő oka e sok bajnak, Bethlen igazságosnak tartván támadásait, ugyan úgy vádolta mindenért a másik pártot. Végre is Bethlen végét vetvén e vitának, a kérdés eldöntését Isten ítéletére bízta. Ez eredménytelen vitával be is fejeződött az 1626. év, vele együtt Bethlen háborúinak ideje, de nem egyúttal a tervezetések korszaka.

Pázmány állandóan panaszkodik, hogy Bethlen *nem őszinte*, titkon háborúra készül, a hadiszereket Kassán hagyta, zsoldos katonaságát nem bocsátotta el. Bár esküt tett, hogy többet nem támad, de *a tapasztalat mutatja, hogy mennyire lehet neki hinni.* Ha alkalma van, nem engedi elfutni.⁵⁵ Bethlen előtt nem titok, hogy bizalmatlanok az udvarban vele szemben. Tudja, hogy *sem hitele, sem becsülete* a király udvarában s *Pázmány előtt* nincsen s úgy dolgoznak ellene a portán is, *mintha most is ellenség lenne.*⁵⁶ De az összeköttetés azért állandó marad közöttük. Pázmány az 1627. év utolsó napjaiban a közelgő újévre jó kívánatait fejezi ki. Boldog, szerencsés újévet kíván neki s hozzátartozóinak. Köszöni, hogy közbenjárt az újabb hódoltsági faluk visszaadásában s kéri, a jövőben növelje csak jóakarátát.⁵⁷ De ugyanekkor gyanúval telten a király előtt gyanusnak tartja Bethlen azon ajánlatát, hogy a törökkel szemben erélyesebben lépjenek fel.⁵⁸ Bethlen ez időben kérést intéz hozzá, hogy Bethlen István kisebbik fiának utazása alkalmával legyen segítségére. Tudatja Bethlen, hogy az ő akaratából az európai udvarokhoz megy tanulni. Először II. Ferdinánd udvarába megy, Pázmány tehát legyen rajta, hogy békével, kellő írásokkal meheszen onnét tovább. S tudván, hogy *Pázmánynak nagy ismeretsége van*, kéri, hogy ajánlja be az európai udvaroknál, főleg Rómában, hogy legyen, kit Pázmány írásával felkereshessen.⁵⁹

1628. év elején Bethlen tudatja, hogy Pázmány jó kívánságait, *mint a szeretet s bizalom zálogait*, jó néven vette s ugyanolyan érzéssel viszonzozza.⁶⁰ Egy jószág visszaadásában kifejezett kérését örömmel teljesíti s felajánlja, hogy nem ilyen kicsiny dologban, hanem nagyobb dologban is készséggel segítségére lesz. Hogy Pázmány az ő hadi készülődéseiről szóló híreket elhítte, azon nagyon csodálkozik, mert száz

⁵² Szilágyi 420—422. l. 1626 nov. 30.

⁵³ Pray II. k. 82—83. l. 1626 decz. 12.

⁵⁴ U. o. II. k. 93—94. l. 1626 decz. 28.

⁵⁵ Hanuy I. 627. l. 1627 júl. 17.

⁵⁶ Szilágyi 452—454. l. 1627 aug. 29.

⁵⁷ Hanuy I. k. 670—671. l. 1627 decz. 28.

⁵⁸ U. o. I. k. 668—669. l. 1727 decz. 28.

⁵⁹ Pray II. k. 154—156. l. 1627 aug. 27.

⁶⁰ U. o. II. k. 371. l. 1628 febr. 21.

úton is utána járhat az ő dolgainak. Egy országban laknak, szomszédok, a járás-kelés szabad, jezsuiták vannak az országban, az ország nagy része katolikus, mi maradhatna titokban? A híreket csak azok költik, kik a béke miatt irigykednek s e zavarosban nem halászhatnak. Ha Pázmány nem hisz neki, tartson udvarában megbizottat, ki hetenkint értesítse mindenről. Ő is hall híreket, melyeket hozzá hoznak, de nem ad nekik hitelt.⁶¹

Az 1629. év összeköttetésök utolsó éve. Bethlen beteges állapotáról s egyben hadi készületeiről jönnek hírek Erdélyből. E két kérdés foglalkoztatja Pázmányt is levelezések alkalmával. Bethlen egészsége felől tudakolódzván, saját betegségéről is értesíti. Reméli, hogy Isten megelégszik immár az ő földi zarándoklásával. Egyben tudatja, hogy megint háborús hírek jönnek Bethlen felől, de azt hiszi, hogy Bethlen egészségi állapota, öreg kora, országának helyzete, a király tökéletes jóakarata békét kívánnak tőle. Sokan izgatják, de úgy véli, nem engedi magát felingerelni, ezen izgatók miatt nem érdemes fegyverhez nyúlni.⁶² Bethlen e levelet szeretettel véve, örül, mert Pázmány *jó keresztény indulatának jeleit abból is látja*, hogy egészsége felől kérdezősködik, az is kedves dolog előtte. Pázmányon meg, a mennyiben azt írja, hogy betegeskedik, szánakozik. Noha minden keresztény embernek e zarándoklás után az igaz hazába való menését kedves dolognak hiszi, mégis kívánja, hogy *Pázmány nemzete javára egészségét visszanyerje s szíve szerint hosszú életet kíván neki*. Saját tartós betegségét békével tűri, tudván, hogy a világon semmi egy állapotban meg nem maradhat, hanem minden ennek forgandó romlása alá vétetik. Hangoztatja békés szándékát, az ellenkező hírek nem igazak. Kéri Istent, hogy a keresztény fejedelmek között is hozzon létre békét. *Tartsa őt Pázmány mindig igaz jóakarójának, e jóakaratot bizonyítani is akarja s e jóakarátát minden időre szeretettel ajánlja*.⁶³ A mennyiben meg Bethlen e békés szándékai mellett is a hír háborús készülődésekről beszél, Pázmány egyenesen hozzá fordul Bethlen kívánságának megfelelőleg, hogy adjon magyarázatot. Nyughatatlan elméjű emberek, kik, miként a delfin, akkor örülnék, ha háborút éreznek, terjesztik a híreket. Most 100,000 ember is bejöhet Németországból segítségül, de ennek csak az ország látná kárát. Rántsa tehát ki Bethlen a zablyát azok szájából, kik a békességet nem kedvelik.⁶⁴ E levélre már nem jött válasz, Bethlen halálhíre jött helyette.

A halálhírt hozó követ egyenesen Pázmányhoz sietett, ő értesítette róla a királyt is.⁶⁵ Bethlen özvegye és Bethlen István kormányzó küld-

⁶¹ U. o. II. k. 373—374. l. 1628 jún. 2.

⁶² Hanuy II. k. 17—18. l. 1629 ápr. 3.

⁶³ Szilágyi 463—465. l. 1629 máj. 2.

⁶⁴ Hanuy II. k. 67—68. l. 1629 szept. 14.

⁶⁵ U. o. II. k. 74. l. 1629 nov. 25.

ték a követet, a temetésre is kapott meghívást, de nem jelent meg. Ajánlotta az erdélyieknek, hogy Bethlen akaratához híven, maradjanak meg felesége fejedelemsége mellett.⁶⁶

Bethlen és Pázmány összeköttetése vizsgálásából tehát megállapítható, hogy szorosabb baráti viszony köztük nem volt. Személyes érintkezés híján és mert összeköttetésök politikai jellegű csupán, ez egész természetes. Viszonyuk mindamellett, hogy nem baráti, barátságos. Keresik egymással az összeköttetést s érintkezések hangja sohasem durva, sohasem sértő, bár többször kölcsönösen nehezteléssel, szemrehányással, figyelmeztetéssel teljes. Bethlen állandóan finomabb, kedveskedőbb, simább; Pázmány érdesebb, szigorúbb, sokszor elítélő, de nem bántó hangú. Pázmány politikája egyetemesebb lévén, nagyobb célt, a török kiűzését óhajtja s míg ez nem sikerül, míg ehhez a kereszténység ereje gyenge, az ország megkimélése szempontjából békét akar. Ezért ellensége Bethlen felkeléseinek, melyek török részről Bethlen megsegítését, német részről támadását vonván magok után, mindenhogyan csak a háború színtere, Magyarország veszít. Mint a béke állandó híve, a békekötések érvényének megszűnése miatt ellensége időnkint Bethlennek, közben harcot is hirdet ellene, visszaűzésében látván a béke biztosítását. Bethlen politikája, bár külföldre is kihat, szűkebb keretű, egyénibb célokat szolgál, a segítő töröknek ha nem is barátja, de nem is ellensége. A békét állandóan hangoztatja, de az ország helyzetében állandóan okokat lát, melyek felkeléseit szükségessé teszik. E kérdések miatt Pázmányval állandóan vitáznak, leveleznek. Az egyes békekötések idején érintkezések is mindjárt barátságosabb lesz. Észrevehető, hogy a politikai ellentétek, támadások, sokszor leszólások daczára is *egymást nagyra becsülik*. Pázmány Bethlenről úgy vélekedik, hogy sok dologban foglódott, bölcs fejedelem. Többször felajánlja neki szolgálatát; kéri, hogy tartsa őt igaz atyafiának; betegségében érdeklődik iránta. Mint politikusban nem bízik benne, megbízhatatlannak tartja, de az egyes békekötések idején véleménye mindig jobbra fordul és keresi Bethlen barátságát. Bethlen Pázmányval szemben állandóan figyelmes, sokszor szinte alázatos. Hangoztatja Pázmány keresztény jó indulatát, becsületes állapotát, jó hírnevét; atyafiának fogadja, jó akaratáról minden időre biztosítja; közeledését a szeretet és barátság zálogául fogadja; mint atyafiához, igen bizalmasan ír neki; hangoztatja, hogy vele szemben semmi rosszakarat nincsen benne; ne tartsa őt Pázmány ellenségének, ne legyen vele szemben idegen ítéletű. *E kölcsönös becsülésnek nem mond ellen, hogy egymást mások előtt többször vádolják*. E vádak mindig politikai dolgokra vonatkoznak. Egymás tetteit kölcsönösen prak-

⁶⁶ Csáky Istvánhoz, 1630. jan. 15. U. o. II. k. 88. l.

tikának tartják; de míg egyrészt az ellenséges politikai fogások jelölésére az akkor állandó kifejezés, másrészt e kifejezésök tisztán a politikára vonatkozik. Egyéni dolgaikért egymást nem bántják. *Viszonyuk tartóságának éppen az az alapja, hogy a politikai ellentéteken felülemelkedve a békeszerzések idején azonnal keresik egymással az összeköttetést* s őszintén megvallják, hogy a háború idején mint ellenségek nem akarták egymást terhelni. Hangjuk mutatja, hogy összeköttetésök több, mint pusztán politikai érintkezés szükségessége. Barátságuk feltételekhez van kötve, a mi akadályozza annak növekedését. Bethlen minden illendő és kedves dologban akar kedveskedni Pázmánynak, Pázmány meg addig ajánlja szolgálatát, míg Bethlen a békeszerződésekhez köti magát s így a királynak kedves. E megszorítás viszonyukat a politikai események változásától teszi függővé; így míg egyrészt az ellentétek idején viszonyuk rosszabbodik, másrészt a megszorításban a közeledés alapja is benne rejlik, mert az ellenségeskedést okozó harcok megszűnése esetén a jó viszony ígérete olvasható ki belőle. *S a mennyiben érintkezésök a politikai összeköttetéseken kívül kölcsönös nagybecsülésen alapul, érthető, hogy jó viszonyuk tartós, felfelújuló, az utolsó időkben már — betegeskedésök hatása alatt — bizalmaskodó. Viszonyukat azzal a meggyőződéssel nézzük, hogy politikai ellenfelek viszonyához mérten barátságos, bár egymás politikai tetteiről alkotott nézeteik többször elítélők.*

(Kolozsvár.)

Dr. Bíró Venczel.